

Національні особливості адаптації індійських студентів у закладах вищої освіти України

Досліджено національні особливості лінгвокультурної адаптації до освітнього процесу груп індійських студентів з англійською мовою навчання, шляхи досягнення успішності міжкультурної комунікації на рівні «студент – викладач» під час вивчення російської/української мови як іноземної. Виокремлено збіг та розбіжності в організації освітнього процесу у закладах вищої освіти України та Індії, окреслено деякі комунікативні паралінгвістичні особливості з погляду кінетики, проксеміки, такесики та хронеміки, що перешкоджають успішній акультурації студентів. Проаналізовано причини стресу акультурації в групах індійських студентів та його двоплановість. Запропоновано методичні рішення досягнення успішності лінгвокультурної адаптації в контексті міжкультурної комунікації.

Ключові слова: акультурація, двоплановість стресу акультурації, лінгвокультурна адаптація, паралінгвістичні розбіжності, успішність міжкультурної комунікації.

Накопичений кафедрою мовної підготовки 2 Навчально-наукового інституту міжнародної освіти Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна більш ніж п'ятдесятирічний практичний досвід навчання іноземних студентів, аспірантів, магістрантів, стажистів майже зі ста країн світу свідчить про те, що в різних країнах по-різному розуміють мету навчання, у різний спосіб відбувається організація освітнього процесу, різняться стилі навчання і методичні засоби відбору та презентації навчального матеріалу, засобів контролю та оцінювання знань, робочі відносини між викладачами та студентами як учасниками освітнього процесу та вимоги до поведінки студентів під час навчання тощо. Усе назване зумовлює особливості побудови міжкультурної комунікації під час роботи в інтернаціональній студентській групі у процесі викладання російської/української мов як іноземних. Постійно досліджується практичний досвід роботи з різними національними групами (китайськими, туркменськими, арабськими, нігерійськими та ін.) [2; 6; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 15; 16]. Поява нової або вже знайомої викладачам національності, але в нових соціальних умовах, у мононаціональних та багатонаціональних студентських групах вимагає від викладача вивчення національних лінгвокультурних особливостей такої групи з метою взаємної адаптації учасників освітнього процесу, запобігання культурному шоку та сприяння акультурації студентів, досягнення взаєморозуміння між викладачем та студентом, що складає основу ефективності міжкультурної комунікації в умовах сучасного освітнього процесу.

Багаточисельність індійських студентів у мононаціональних та багатонаціональних групах Харківського національного університету імені

В. Н. Каразіна, що склала на травень 2018 року майже 20 % всієї кількості іноземних студентів (згідно з даними деканату з роботи з іноземними студентами), та малочисельність досліджень з особливостей мовного навчання саме цього контингенту зумовили актуальність пропонованого дослідження.

Отже, у цій статті маємо дослідити особливості адаптації груп індійських студентів з англійською мовою навчання до освітнього процесу в Україні та шляхи досягнення успішності міжкультурної комунікації на заняттях із російської/української мови.

Дослідження процесу подолання культурного шоку та створення сприятливих умов для акультурації саме індійських студентів визначають наукову новизну цього дослідження.

Проаналізуємо особливості лінгвокультурної адаптації індійських студентів до умов навчання шляхом зіставлення організації освітнього процесу в Індії та в Україні. Для цього слід виявити сприятливі фактори та означити проблеми, що заважають успішності міжкультурної комунікації під час такої адаптації й запропонувати їхні методичні рішення.

Для досягнення заявленої мети дослідження вирішимо такі завдання:

– зіставмо організацію освітнього процесу в індійських та українських закладах вищої освіти задля виявлення розбіжностей та подібностей, що мають бути врахованими на заняттях із російської/української мови як іноземної;

– розгляньмо поняття «культурний шок» за К. Обергом – відповідно до груп індійських студентів;

– запропонуймо деякі методичні заходи щодо подолання такого шоку;

– означмо перспективи подальшого наукового пошуку із вдосконалення шляхів лінгвокультурної адаптації індійських студентів у контексті міжкультурної комунікації.

Успішність адаптації інофонів до освітнього процесу у закладах вищої освіти досліджується різними науками: загальною та соціальною психологією, етнопсихологією, соціологією, методикою викладання мов тощо. Вченими виокремлено такі види адаптації, як *соціокультурна* (О. І. Громова, Т. Ю. Гутникова, Н. С. Моргунова); *психолого-педагогічна* (Т. І. Довгодько, Є. М. Резников); *академічна та професійно-навчальна* (І. І. Баранова, Л. Ю. Бронзіно, В. А. Головка). Частіш за все досліджуються процеси адаптації до освітнього процесу та адаптація до майбутньої професії. Крім цього, широко досліджуються ступені адаптованості іноземних студентів. Виокремлено такі:

– *повне прийняття* традицій, норм, цінностей цього середовища, що поступово починають домінувати над первинними етнічними рисами;

– *часткове сприйняття* нового соціокультурного середовища, що відображається у сприйнятті «обов'язкових норм суспільства», зберігаючи основні етнічні риси;

– *відмова («уособлення»)* від сприйняття культурних норм і цінностей, характерних для більшості представників соціального оточення (переклад наш – Л.К.) [2, 29].

Складність та багатоаспектність процесу адаптації висуває ще й дослідження лінгвокультурної адаптації іноземних студентів.

Під поняттям «*лінгвокультурна адаптація*» (далі – ЛКА), за Ф. С. Бацевичем, розуміємо «приспосовування представників некорінного етносу до соціального, культурного, етномовленнєвого та комунікативного середовища свого нового проживання», досліджується з 2000 року [3].

Вивченню особливостей ЛКА присвячено дисертацію Н. В. Поморцевої. У цій роботі ЛКА потрактовується як «входження в ціннісно-смісловне поле іншого соціокультурного середовища через вивчення російської мови, вивчення російської культури, культуротворчу діяльність (створення текстів культури)» (переклад наш – Л.К.). Досліджуючи цей складний процес, вчена запропонувала модель ЛКА як педагогічної системи, виділила декілька рівнів такого процесу: «студент – лінгвокультурне середовище» (національний та регіональний рівні); «студент – заклад вищої освіти» (лінгвокультурне середовище освітнього закладу); «студент – студент» (представники різних культур); «студент – викладач» (ретранслятор та інтерпретатор культури іншого народу); «студент – полікультурна навчальна група»; «студент – майбутня професія» (переклад наш – Л.К.) [14].

У цьому дослідженні ЛКА розглядається в контексті міжкультурної комунікації (далі – МК) як «процесу спілкування (вербального і невербального) людей (груп людей), які належать до різних національних лінгвокультурних спільнот і зазвичай послуговуються різними ідеоетнічними мовами, мають різну комунікативну компетенцію, яка може стати причиною ... культурного шоку у спілкуванні» [3]. Поняття введено в обіг у п'ятдесятому році ХХ століття американським вченим Едвардом Т. Холлом і широко вживається для означення процесу мовленнєвого спілкування між представниками різних культур під час особистісних та письмових контактів. У цьому дослідженні розглядатиметься взаємна ЛКА на рівні «студент – викладач» у контексті міжкультурної комунікації на заняттях із РМІ/УМІ.

Окремого співставлення організації освітнього процесу в Україні та Індії в контексті міжкультурної адаптації не знайдено, але продуктивним є співставлення такого процесу в Росії та Індії [6].

Спостереження українських вчених більш узагальнені: у дослідженні Т. І. Довгодько, яка вивчає психолого-педагогічні аспекти адаптації іноземних студентів у науковому середовищі закладів вищої освіти України, Індія розглядається в контексті країн Південно-Східного регіону. Вченим наведено діаграму рівня особистісної тривожності студентів-іноземців, відповідно до якої на першому етапі адаптації в індійських студентів «виражений стан переляку, тривожності, поганого передчуття». Вчений вважає, що «високотривожні студенти – це особистості з неадекватною самооцінкою

(завищеною або заниженою), які часто відчують дискомфорт у групі, замкнені в собі» [10]. О. Рогатинська та Д. Дмитрів пропонують свою класифікацію культури іноземних студентів із погляду хронеміки: відповідно, – ставлення до часу, виокремлюючи *монохронічну* та *поліхронічну* культури. Індію віднесено до *поліхронічних* культур, представники якої «легко змінюють плани і строки, більше зосереджені на виконанні самого завдання». Для носіїв такої культури «немає проблеми «запізнення», дотримання розкладів і розпорядків їм не властиве», – вважають автори дослідження. Для успішного керування освітнім процесом студентів-іноземців у закладах вищої освіти України вчені радять «брати до уваги, що кожен іноземний студент є представником певної країни з особливою ментальністю, культурою, своєрідним сприйняттям нового соціокультурного середовища». Для оптимізації навчання і попередження інформаційного перенасичення запропоновано застосовувати методики «ефективного засвоєння інформації, зокрема – технології «мнемотехніки». У дослідженні підкреслено важливість «забезпечення наявності англійської літератури в бібліотеці, можливості повного доступу до іноземної інформаційної бази у бібліотеці». Окремо автори наголошують на важливості публікації двомовних видань необхідного методичного забезпечення [15: 201–203].

Аналізуючи особливості навчання мови індійських студентів, потрібно враховувати, що в цій країні п'ятнадцять офіційних мов, і більшість освічених індійців володіють англійською мовою, мовою свого штату та хінді. Отже, у центрі процесу акультурації, що досліджується, – білінгви, які мають досвід полікультурної комунікації. Така особливість матиме як позитивне значення (наявність досвіду лінгвокультурної адаптації), так і зумовлюватиме деякі складнощі (плутанину культурних та мовленнєвих понять різних соціумів).

Для спілкування з індійськими студентами необхідно враховувати деякі паралінгвістичні моменти.

– Індійським інофонам, як і більшості азіатів, притаманне активне використання жестів. Достатньо пригадати унікальність індійських танців, де жестами передається своєрідний «сюжет» історії, переданої у рухах. Безумовно, вживання жестів контактором сприятиме успішності комунікації, але треба бути уважним під час жестикуляції та використання *рук* для наочності, оскільки традиційна індійська кінетика вважає *ліву руку* «нечистою» – і студент не сприйматиме інформацію, для передачі якої застосовуватиметься ліва рука, не візьме ані книжку, ані зошит, якщо ви подаватимете його лівою рукою.

– Уважне ставлення до традиційної індійської етикетної проксеміки теж сприятиме успішності комунікації: виявлення поваги до фізичного особистісного простору співрозмовника, дотримання більшої дистанції, ніж звична для носіїв російської/української традиції співбесіди [1: 70].

– З погляду індійської такесіки, будь-яке торкання може бути сприйнятим як образа, прояв недобррозичливості.

– Жінка в індійській культурі спілкування користується особливою повагою, але її поведінка має відповідати таким вимогам, як: одяг не повинен бути надто відкритим, голос має бути скромним, негучним (особливості проксодики), як і ставлення до протилежної статі.

– Практика роботи зі студентами будь-якої національності виявила необхідність урахування релігійного складу групи. Для індійських студентів є характерною наявність декількох релігій. Незважаючи на те, що основна релігійно-етнічна система Індії – індуїзм, (83 % населення), в групах може бути ще 3–4 релігії: іслам, католицизм, кришнаїзм тощо. Для досягнення успішності комунікації корисно довести до свідомості студентів, що розповсюджене в Європі християнство має багато спільного з їхньою релігією: безсмертя душі, віра у Святого Духа та ін.

Виявлення викладачем обізнаності та поваги до індійських традицій сприятимуть встановленню довіри на комунікативному рівні «студент – викладач», успішності міжкультурної комунікації на заняттях з російської/української мови як іноземної.

Порівняймо значущі риси організації освітнього процесу в Індії та в Україні.

Перш за все, – це відповідність *целей* навчання. Традиційне ставлення до цілей навчання в Індії – більш філософське, спрямоване на пізнання буття, на досягнення відповідності своїй касті. Широко відомою у світі є індійська практика відносин між учнем та Вчителем – гуру. Але останнім часом і в індійській культурі навчання з'являються більш прагматичні цілі: здобути професію, отримати диплом, зробити кар'єру.

Ставлення до вчителя – доволі респектабельне: індійське суспільство розуміє важливість такої особистості. У сігхізмі, одному з напрямків індуїзму, слово «гуру» («вчитель») входить до складу назви Бога: *Guru granth sahib ji*. Останні два слова – прояв поваги. Якщо студент додаватиме останнє *ji* до імені викладача, це означатиме найвищу повагу до нього.

Важливим для успішності лінгвокультурної адаптації індійських студентів до освітнього процесу в контексті міжкультурної комунікації є відповідність кваліфікацій випускників Болонській системі в обох країнах: бакалаврат, магістратура, докторантура; відповідність болонській системі оцінювання знань: прохідний бал – 40; найвищий бал – 100. Сприятиме адаптації індійських студентів і наявність розкладу занять та обов'язковості його виконання, необхідність відвідування занять в університетах та відсутність «вільного відвідування». Збігається розподілення освітнього процесу на семестри, наявність лекційних та практичних занять; поточний та підсумковий контроль знань із кожної дисципліни [6].

Серед відмінностей організації освітнього процесу, що потребують уваги викладача під час лінгвокультурної адаптації, можна назвати такі.

– *Кастова стратифікація суспільства*. Таке непритаманне європейській культурі спілкування в Індії й виявляє сутність соціальних відносин.

Ця лінгвокультурна особливість відобразатиметься на навчальній роботі в групі під час виконання комунікативних завдань на рівні «студент – студент», де потрібні міжособистісні контакти, зокрема – робота в парах. Озвучення оцінок роботи студентів протягом уроку теж викличе дискомфорт.

– *Хронометричні розбіжності* є не менш значущими.

Окреслення меж *робочого дня*: початок занять у закладах вищої освіти Індії, на відміну від школи, відбувається близько *десятої години* ранку, а завершується близько *дев'ятнадцятої*. Цим пояснюється запізнення студентів на пари, які розпочинаються о восьмій годині (або пропуски таких пар), а також легкість навчання на парах, що розпочинаються о сімнадцятій годині й пізніше.

Не збігається і *тривалість аудиторного заняття*: не пара, не дві академічні години, як в Україні, а лише 75 хвилин. Така хронометрія відобразатиметься на ступені втомленості студентів і потребуватиме від викладача змін видів роботи, введення пауз, залучення цікавого матеріалу до роботи на практичному занятті. Відрізняються і межі *навчального року*: *початок і завершення навчання* в Індії відбуваються на місяць раніше: із серпня до початку червня, що зумовлює зрив літньої сесії через від'їзд студентів на батьківщину. Запобігти цьому можна у спосіб інформування заздалегідь студентів про початок і завершення сесії, а також про можливі наслідки у разі невиконання цих правил.

До хронометричних розбіжностей можна віднести і наявність великої кількості *неробочих днів*. Вихідні пов'язані з державними та релігійними святами в Індії – й налічують майже 150 днів на рік. Це прояв і ментальності, і національного устрою життя. Такі особливості національної хронеміки проявлятимуться у нестабільному відвідуванні занять, пропусках без поважної причини – й спонукатимуть викладача до організації позааудиторних занять, навчальних екскурсій, тобто до наближення робочих занять за формою і змістом до «свят».

– Відображається на складнощях ЛКА індійських інофонів у контексті міжкультурної комунікації і така відмінність організації освітнього процесу, як *багаточисельність студентських груп* в індійських закладах вищої освіти: до 60 осіб в одній групі, що виявить відсутність у студентів навичок щоденної підготовки домашніх завдань, відчуття дискомфорту від контролю знань на кожному занятті.

Саме розбіжності організації освітнього процесу призводять до неуспішності міжкультурної комунікації на рівні «студент – викладач» не лише на заняттях із російської/української мови, але й під час вивчення спеціальних дисциплін англійською, стають причиною «культурного шоку» (за К. Обергом) або призводять до «стресу акультурації» (Д. Бері, П. Дазен та ін.) [18; 15]. Стрес акультурації має двоплановий характер: стрес адаптації, викликаний відмінностями мовно-етнічних особливостей мовного російського/українського середовища, а також стрес адаптації, спричинене-

ний тим, що англійська мова є мовою навчання. Англійська, якою володіють індійські інофони, суттєво відрізняється від мови, яка стає засобом академічної адаптації й формування первинної професійної компетентності – перш за все на фонетичному рівні та на рівні розуміння наукових аудіо-текстів. Перед студентами постає завдання подолати ці труднощі, що в разі неуспішності спричиняє стрес акультурації: почуття невпевненості у собі, неспроможність його подолати, роздратування, а інколи – навіть депресії. Виникає культурний шок/стрес акультурації як конфлікт двох культур на рівні «викладач – студент».

– Аналізу такого явища присвячено чимало наукових спостережень викладачів-практиків [9; 10; 11; 13; 15]. На допомогу практикам-мовникам може прийти виділення соціологами у процесі акультурації первинної (інкультурації) та вторинної, власне акультурації, як етапів єдиного процесу. Критерієм виокремлення є «набуття формування тієї чи іншої ідентичності», що розмежовує рідну та чужу культури» [4: 5], а другий етап – «засвоєння чужого», до того ж, «своє» здебільшого зберігається» [8: 11]. Виділення інкультурації як первинної стадії, початку акультурації для аналізу ЛКА індійських студентів дозволяє детальніше описати цей складний процес, оскільки значні лінгвокультурні відмінності скорочують першу стадію «піднесеного настрою», виділену К. Обергом у «V-подібній кривій» від етапу «депресивного стану» та останнього етапу – «відчуття впевненості, задоволення» – й проходить найдовший, найскладніший шлях [15: 1] (переклад наш – Л.К.).

– Про неуспішність акультурації на рівні «студент – викладач» свідчитимуть пропуски занять без поважної причини, систематичне невиконання домашніх завдань із більшості дисциплін, пасивність на уроках, пошуки інших, позанавчальних можливостей спілкування, самореалізації, самоствердження, що може призвести до негативних наслідків.

– Шляхами подолання можуть стати бесіди викладача англійською мовою на теми цілепокладання, гнучкості оцінювання роботи студента, навіть завищення оцінок за роботу в аудиторії, підтримка найменших успіхів у подоланні лінгвокультурного бар'єру. Ефективним є і включення розмовних тем, спрямованих на формування первинних основ професійної компетентності – зокрема таких, що сприятимуть опануванню мовленнєвого середовища: «Медичні спеціальності», «Первинний огляд пацієнта», «Розмова з полісменом», «Сніданок вегетаріанця», «Що може придбати вегетаріанець у супермаркеті», «Як випрати білизну», «Граматичне означення часу» та ін. Усе це відобразить реальні повсякденні комунікативні потреби студента, що можуть призвести до культурного конфлікту.

Запропонований алгоритм співставлення складових освітнього процесу у закладах вищої освіти Індії та в Україні може бути запропоновано задля порівняння освітнього процесу у будь-яких країнах із додаванням компонентів, що зумовлюють соціальні, релігійні, культурні, історичні особливості та ті, які пов'язані з ментальністю та ситуаціями перебування у мовному

середовищі. Усі вони потребують повсякденного мовленнєвого рішення. Це дослідження стане у нагоді не лише викладачам-мовникам, але й тим, хто викладає індійським студентам спеціальні дисципліни на факультетах.

Подані спостереження не вичерпують дослідження особливостей ЛКА в групах індійських студентів у контексті міжкультурної комунікації, що відбувається в освітньому процесі у закладах вищої освіти України, й потребують подальшого поглибленого вивчення, зокрема – співставлення мовних та мовленнєвих явищ, стратегій спілкування тощо. Такий напрямок дослідження забезпечить ефективність навчання іноземних студентів в іншомовному й інокультурному середовищах, сприятиме успішності лінгвокультурної адаптації індійських студентів.

Література

1. Афанасьева Н. Д. Обучение русскому языку как иностранному в интернациональных студенческих группах: приоритетные методы и специфические особенности / Н. Д. Афанасьева, С. С. Захарченко, И. Б. Могилева [и др.] // Русский язык и литература в пространстве мировой культуры : Материалы XIII Конгресса МАПРЯЛ (г. Гранада, Испания, 13-20 сентября 2015 года) / ред. кол.: Л. А. Вербицкая, К. А. Рогова, Т. И. Попова [та ін.]. – В 15 т. – Т. 10. – Санкт-Петербург : МАПРЯЛ, 2015. – С. 69–73.

2. Баранова И. И. Академическая адаптация иностранных студентов в российском техническом вузе / И. И. Баранова, Т. Ю. Иванова // Русский язык и литература в пространстве мировой культуры / Материалы XIII Конгресса МАПРЯЛ (г. Гранада, Испания, 13–20 сентября 2015 года) / ред. кол. : Л. А. Вербицкая, К. А. Рогова, Т. И. Попова [и др.]. – В 15 т. – Т. 9. – Санкт-Петербург : МАПРЯЛ, 2015. – С. 29–34.

3. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – Київ : Довіра, 2007. – 205 с.

4. Божко Н. М. Межкультурная коммуникация, её участники и условия успешности / Н. М. Божко // Этно-психологические и цивилизационно-коммуникативные характеристики представителей китайского этноса : монография. – Харьков : Иванченко И. С., 2016. – С. 8–16.

5. Высшее образование в России и Индии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://privetstudent.com/referaty/sotsiologiya/4058-visshee-obrazovanse-v-rossii-i-indii/html>.

6. Головки В. А. Загальна характеристика адаптаційних проблем іноземних студентів в сучасному освітньому просторі та педагогічні рекомендації до їх подолання / В. А. Головки // Проблеми і перспективи мовної підготовки іноземних студентів : міжнародна науково-практична конференція. – Харків : ХНАДУ, 2016. – С. 298–312.

7. Гришаева Л. И. Введение в теорию межкультурной коммуникации : учеб. пособие / Л. И. Гришаева, Л. В. Цурикова. – 4-е изд. – Москва : Академия, 2007. – 336 с.

8. Гутникова Т. Ю. Проблемы социокультурной адаптации иностранных студентов: концепция культурного шока // Проблемы і перспективи мовної підготовки іноземних студентів : Міжнародна науково-практична конференція . – Харків : ХНАДУ, 2016. – С. 307 – 310.

9. Довгодько Т. І. Особливості пропедевтичної підготовки студентів-іноземців та їх психолого-педагогічна адаптація у науковому середовищі вищих навчальних закладів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [er/nau.ua/bitstream/NAU/22173/1/ХПИ%2020008.rtf](http://er.nau.ua/bitstream/NAU/22173/1/ХПИ%2020008.rtf).

10. Кумари Айуши Особенности адаптации иностранных студентов / Айуши Кумари, С. В. Шерстникова // VII Международная студенческая электронная научная конференция «Студенческий научный форум» – 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.scienceforum.ru/2015/1350/10089>.

11. Моргунова Н. С. Форми та засоби соціокультурної адаптації іноземних студентів до умов навчання в Україні : практичний аспект реалізації / Н. С. Моргунова [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://files/khadi.kharkov.ua/laboratoriji/6722-stattia.html>.

12. Новина Н. Н. Исследование факторов стрессоустойчивости иностранных студентов в процессе адаптации к учебной деятельности в вузах Украины // Проблемы і перспективи мовної підготовки іноземних студентів : Міжнародна науково-практична конференція. – Харків : ХНАДУ, 2016.– С. 332–335.

13. Поморцева Н. В. Компоненты педагогической системы лингвокультурной адаптации иностранных учащихся : дисс. ... д-ра пед. Наук : 13.00.02 / Поморцева Наталья Владимировна. – Москва, 2010. – 361 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : disserCat – электронная библиотека диссертаций.

14. Резников Е. Н. Психологические особенности адаптации иностранных студентов в российских вузах / Е. П. Резников [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://cyberleninfilka.ru/article/n/psihologicheskie-osobennosti-adapta...2009>.

15. Рогатинська О. Особливості адаптації студентів-іноземців у ВНЗ України / О. Рогатинська, Д. Дмитрів // Актуальні питання організації навчання іноземних студентів в Україні : міжнародна науково-методична конференція. – Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/16730> – С. 199–203.

16. Фандеева А. Є. Адаптація іноземних студентів до освітнього простору вищих навчальних закладів України / А. Є. Фандеева // Проблемы і перспективи мовної підготовки іноземних студентів : міжнародна науково-практична конференція. – Харків : ХНАДУ 2016. – С. 349–351.

17. Oberg R. Culture shock: Adjustment to new cultural environments // Practical Anthropology. – V.7. – 1960.